

MURÁNYI ISTVÁN-BERÉNYI ZOLTÁN

Demokratikus magatartásformák és nemzeti hovatartozás magyar és északír egyetemisták körében

Több összegző monográfia és tanulmánykötet foglalkozott - eltérő szemlélettel és különböző paradigmákat követve - a magyarországi politikai rendszer változását megelőző időszak politikai szocializációs folyamatainak leírásával.¹ A kilencvenes évekre alapjaiban megváltozott politikai környezet módosította a politikai szocializáció értelmezési keretét és fogalmi apparátusát, új szocializációs faktorok és kutatási irányok jelentek meg (Stumpf 1992), azonban változatlanul szükség van a korábbi időszakot jellemző „kettős szocializáció” attitűdökben rögzült továbbélésének vizsgálatára. A politikai rendszer megváltozása (szabad választások, többpártrendszer, demokratikus intézményrendszer) természetesen a politikai szocializáció intézményi kereteinek változását is jelentette. Szinte már közhely, hogy a demokrácia mindenkori működése s jövőbeli sorsa nemcsak az intézményes feltételektől, hanem legalább ugyanilyen mértékben az intézményeket működtető polgárok értékrendjétől, attitűdjétől is függ (Greven 1995). Demokratikus értékek, meggyőződések, habitusok minden esetben csakis tanulás eredményeként jöhetnek létre (McClosky 1964). Ez a tény kiemelten fontos kutatási területté emelte a fiatal generációk demokráciaértelmezésének és demokráciához való viszonyának vizsgálatát. E viszonyban a (hon)polgáriság (citizenship) modern fogalma révén a társadalom normatív képe is megjelenik.² E fogalom tartalmának a nemzetállam kontextusában történő meghatározása Kelet-, valamint Közép-Európa országaiban mindenütt napirenden szerepel. A különböző identitások (különösen a nemzeti identitás) vizsgálata felértékelődött szocializációs szerepe miatt is előtérbe került a rendszerváltozást követő időszak politikai szocializációs kutatásaiban (Csepeli-Závecz 1995; Szabó-Örkény 1995).

Mindez megnövelte a nyugati polgári demokráciákban és a posztkommunista viszonyok között zajló politikai szocializációs folyamatok összehasonlító elemzésének a jelentőségét. Joggal hangsúlyozza Szabó Ildikó a hazai politikai szocializációs kutatásokat áttekintő írásában, hogy nagy szükség lenne programszerűen tervezhető - ez a nyolcvanas évekre sem volt maradéktalanul jellemző -, elméletileg és módszertanilag megalapozott, rendszeres empirikus kutatásokra (Szabó 1994). A kilencvenes években már születtek olyan kutatási eredmények, amelyek alkalmasak a megváltozott politikai szocializáció jellemzésére, de a szűkös anyagi források és a kutatói intézményhálózat hibái nem valószínűsítik, hogy ezek a vizsgálatok egymáshoz kapcsolódva, összehangoltan folytathatók. Ezért a nagy elemszámú, reprezentatív országos vizsgálatok mellett természetesen megnőtt a regionális, nem reprezentatív, de szociológiailag jól körülírható ifjúsági csoportokra vonatkozó adatfelvételek fontossága.³

A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem nappali tagozatos hallgatóit évfolyam és főszerkesztő alapján reprezentáló 400 fős mintán 1994 februárjában végzett kutatásaink során elsősorban a demokráciához való viszonyt kifejező magatartásformák és a nemzeti hovatartozás kapcsolatát vizsgáltuk. A vallási hovatartozás és a vallásgyakorlás jellemzőinek elemzését a kilencvenes években a „hivatalosság szintjére emelt vallási szocializáció”, a vallási ideológiák jelentőségének növekedése (Kéri 1992) indokolta. Emellett az európai nemzetfejlődés típusaihoz köthető hovatartozás vizsgálatánál nem hagyható figyelmen kívül, hogy az egyes típusokkal jellemezhető országokban a vallásnak eltérő funkciója, illetve integratív szerepe van (Csepeli 1992).

Az adatfelvétel feldolgozását 1995 őszén megszakította, majd módosította egy összehasonlító kutatás lehetősége. Az etnikai és vallási konfliktusok sújtotta észak-írországi Belfast egyik egyetemén (Queens University) 200 szociológiát és politológiát hallgató diák

kitöltötte a debreceni egyetemisták körében végzett kutatás során alkalmazott kérdőív rövidített változatát.⁴ Így a debreceni vizsgálat eredeti célkitűzése - milyen demokratikus magatartásformák és nemzeti identitás jellemzik egy vidéki egyetem hallgatóit a politikai rendszer változásait követően - további vizsgálati dimenzióval bővült. Milyen azonosság és eltérés mutatkozik a közép-kelet-európai régiótól alapvetően eltérő politikai-társadalmi környezetben szocializálódott északír és magyar egyetemisták nemzeti identitása és demokráciához való viszonya, illetve ezek kapcsolódása között? Hogyan jellemezhetők ezen szempontok alapján azok a leendő északír értelmiségiek, akiknek nemzettudata az Egyesült Királyságba politikailag beilleszkedni nem kívánó Írország történelmi keretei között s a függetlenségért mindig is elkeseredetten küzdő írek körében, tehát a kelet-európai diszkontinuitáshoz hasonló körülmények között alakult ki?

Az északír kutatás eredményeit - az értelmezési korlátok miatt elsősorban a magyar vizsgálat viszonyítási keretének tekintettük Melyek ezek a korlátok?

1. Az északír fiatalok politikai szocializációjára, nemzeti identitásának jellemzőire vonatkozó meglehetősen szegényes szociológiai és politológiai empirikus kutatások többsége a konfliktus hatásaira koncentrált (Gallagher 1989).

2. Az északír nemzeti identitás jelenlegi problémáinak komplex vizsgálata lehetetlen a nagy ívű történelmi folyamatok elemzése nélkül. Ez feltételezi a kelet-európai típusú és intenzitású nemzeti mozgalommal párosult önálló ír nemzettudat történelmi analizését. Hogyan vette át az etnikai megkülönböztetés szerepét az asszimiláció hatására visszaszorult nyelvtől a katolikus vallás? Milyen történelmi tényezőkkel magyarázható, hogy míg Walesben és Skóciában megfigyelhető a nemzeti ideológia kettőssége (kisebbségi, regionális önállóság és az átfogó brit nemzettudat), addig Írországban ez nem alakult ki?⁵ A fenti kérdések megválaszolásához azonban nyilván más megközelítésmódot igénylő, önálló tanulmányra lenne szükség.

A két adatfelvétel együttes elemzése előtt hipotézisként azt fogalmaztuk meg, hogy a nyugat-európai nemzetfejlődésre jellemző államnemzeti modell hívei inkább elfogadják a demokrácia értékeit, mint a herderi etnikai nemzetfogalom (kultúrnemzeti modell) igenlői. Feltevésünket a két nemzetmodell jellemzőinek lényeges eltéréseire alapoztuk. E kategorizáláshoz hasonlóan megkülönböztetnek polgári nemzetet: és etnikai nemzetet.⁶ A két nemzetszemlélet a maga konkrétságában csak ideáltípusként létezik, adott megjelenésükben szétválaszthatatlanok (Szűcs 1981), de különbözőségük tételesen megfogalmazható. A szociológiai és politológiai irodalomban egyaránt részletesen taglalt eltérések közül vizsgálatunk során elsősorban az alábbi pontokban foglalt különbségeket hangsúlyoztuk.

1. Az egyén és a társadalom viszonya. Míg a nemzeti társadalom létrehozását célul kitűző kultúr/etnikai nemzeti koncepcióban a csoporttagság normatív, a nemzettagság nem jog, hanem elsősorban kötelesség, addig az állam/polgári nemzeti fejlődéstípus központi eleme a polgárként meghatározott egyén (Csepeli 1992). Max Weber kommunális és asszociatív viszonyokra vonatkozó kategorizálását követve bátran kijelenthetjük, hogy míg az első dominánsan inkább a kultúr/etnikai nemzeti koncepcióhoz, a második az állam/polgári nemzeti fejlődéstípushoz köthető (Wesolowski 1995).

2. A demokratikus intézményrendszer. A *politikai/polgári vagy államnemzet* olyan konszenzuson alapul, amelyet a demokratikus intézményrendszer működése hoz létre a nemzetállam polgárai között, míg a *nyelvietnikai nemzet* egyfajta mitikus-ideologikus azonosságtudathoz kötődik.⁷ A magyar nemzettudat lényeges tényezője, hogy az 1947 utáni kurzus - más közép-kelet-európai kommunista rendszerekhez hasonlóan - a nyugat-európai fejlődésre jellemző államnemzetet „fejlesztette tovább” olyan „pártállamnemzetté”, amelyben az eredeti államnemzet alapját képező demokratikus intézményrendszer pusztán formalitássá vált (Lázár 1994).

3. A modernizáció. Modernizáción itt elsősorban olyan társadalmi folyamatokat értünk, melyeknek során egyrészt lezajlik a köz-, illetve magánszféra differenciálódása. Ezzel párhuzamosan megtörténik a lakosság nagymérvű mobilizálása s bevonása nemzeti, gazdasági, politikai és kulturális arénákba.⁸ E definíció segítségével lehetőség nyílik a „központi színterekbe” történő beillesztési folyamat eltérő módozataihoz tartozó sajátosságok kiemelésére. Az alapvető típusok a következő kategóriák szerint csoportosíthatók: *a) integratív; b) korporatív-klientista; e) korporatívpopulista*⁹ (Mouzelis 1995). Az etnikailag és nyelviileg megosztott kelet-közép-európai térség problémáinak megoldására leginkább kétségkívül a viszonylagos autonómiával bíró egyének horizontális szerveződési minták alapján végbemenő nyugat-európai, illetve amerikai integratív mód lenne alkalmas. Kérdés, hogy a politikai rendszer változása az integratív vagy inkább a korporatív-klientista, illetve a korporatív-populista típus érvényre jutásának esélyeit növelte-e meg. Az elmúlt évszázad történelme szinte futószalagon szállította a - sajnos csak elvétve figyelembe vett - érveket, miszerint a térség politikai problémái nem oldhatók meg kultúrnemzeti alapon. A modernizáció bármely, fent említett módon történő sikeres végbevitelének viszont előfeltétele, hogy a nemzetnek mint politikai közösségnek ne csak nyelvi-kulturális-etnikai, hanem a másság jogának védelmét előtérbe helyező „nemzetközösségi tartalmat is tulajdonítsunk (Kende 1994).

Magyarországi háttér

Az első demokratikusan megválasztott kelet-európai rezsimok és pártok általában nem bizonyultak eredményesnek a fiatalok politikai szocializációjában. A fiatalok demokrácia felé orientálása problematikusnak látszik a posztkommunizmusban, s még hosszú időszak szükséges a demokratizálódáshoz (Nagle 1994). A gazdasági hanyatlás megállításának illúziójával összekapcsolt politikai rendszerváltozás a magyar ifjúság többségéből a rendszer egészére vonatkozó, túlnyomórészt negatív ítéleteket váltott ki. A politikai rendszer változásának egyik következménye, hogy átalakult a politika jelentéstartalma. A korábban külügyi események uralta politikaképben a kilencvenes évekre a belpolitikai események, a politikai szereplők váltak dominánssá (Stumpf 1995). A belpolitika reprezentáns intézményei (kormány, parlament) mellett olyan lényeges politikai folyamatok kerültek előtérbe, mint a döntés, az irányítás, a végrehajtás (Csepeli 1994).

Gazsó Ferenc joggal nevezi paradox helyzetnek, hogy a fiatalok nem utasítják el a politikai demokrácia értékrendjét, miközben a demokratikus intézmények, hatalmi szervezetek és politikai pártok teljesítményével és működésével elégedetlenek. A fiatalok többségének fenntartásai vannak a többpártrendszer és a szabadon választott parlament politikusaival szemben. A korábbi időszakhoz hasonlóan a fiatalok többsége szerint nem lehet érdemben befolyásolni a hatalom döntéseit, a politika világa változatlanul a negatívan értékelt politikusok elkülönült terrénuma. Egyöntetű vélemény, hogy a hatalmi elitre általánosan jellemző a szűk érdekképviselés és az állampolgári részvétel mellőzése (Gazsó 1995).

Az érdekérvényesítés általánosan jellemző alacsony foka szervezeti ellentmondásra is visszavezethető: a fiatalok kevesebb mint egy százaléka tagja a száznál több ifjúsági szervezet valamelyikének. Mindezek, valamint az érdekbeszámítást elutasító hatalmi-politikai intézmények közönye instabil, kiszámíthatatlan társadalomképet, az állampolgár „magányának” képzetét erősítik (Gazsó 1995).

Észak-írországi háttér

A közép-kelet-európai országokkal ellentétben a nyugati demokráciákban a domináns államnemzeti vagy kultúrnemzeti koncepciótól függetlenül a nemzeti és etnikai hovatartozás

és az állampolgárság összeegyeztetése napjainkban általában már nem okoz problémát (Szabó-Örkény 1995). Észak-Írország a közismert nyugat-európai kivételek közé tartozik, hiszen a kisebbségben lévő katolikusok és a többséget alkotó protestánsok jogilag és formailag azonos brit állampolgári státusa mögött eltérő nemzeti identitások s az ezek ütközése közben keletkező problémák feloldására eltérő stratégiák húzódnak meg. A vallási és etnikai megosztottság síkján megjelenő alprobléma megoldásában, azaz Észak-Írország és Írország egyesülésének kérdésében a lakosság jelenleg is megosztott. (Az 1922-től az Egyesült Királyság részeként önálló politikai egységként létező Észak-Írországra és Ír Szabadállamra 1949-től kettészakadt Írország újraegyesülését 1993-ban a katolikusok 49, a protestánsok 5 százaléka támogatta, míg az unió fenntartását a katolikusok 36, a protestánsok 9U százaléka helyeselte.)¹⁰

Észak-Írország lakosságának társadalmi-politikai identitását a közelmúlt empirikus identitásvizsgálatainak többsége a jelenlegi északír konfliktus magyarázatához kapcsolja, illetve kulcstényezőjének tartja. Nem meglepő, hogy ebben a témakörben számos nagyobb kutatást végeztek, bár ezeket a vizsgálatokat egyoldalúság jellemezte, mivel nem hasonlították össze a különféle lehetséges identitásokat (Moxon-Browne 1991). Ebben a tekintetben áttörésként értelmezhető Neil Waddel és Ed Cairns kutatása, amely négy identitástípus - a brit, az ír, az ulsteri és az északír- jellemzőit írta le. A szerzők lényeges megállapítása, hogy bizonyos identitások elutasítása legalább olyan fontos az önazonosság definiálásában, mint más identitásvonások elfogadása. Vallási csoportok önminősítését elemezve kimutatták, hogy a katolikusok az „északír” terminust az „ír” terminushoz közel állónak tartják, míg a protestánsok gyakorlatilag a „brit” minősítéssel azonosítják. A katolikusok a „brit” és az „ulsteri” terminust, a protestánsok az „ír” terminust utasítják el (Waddel-Cairns 1991).

Karen Trew tanulmánya a lakosság körében 1968-1992 között végzett kutatásokra hivatkozik, s elsősorban az Észak-Írországban élő protestánsok és katolikusok ír identitását elemzi. Kutatásainak fontos tanulsága, hogy míg a katolikusok többsége írként határozza meg magát, a „zavargások” („Troubles”) kezdete óta a protestánsok elzárkóznak az ír önmeghatározástól. A nyílt és erőszakos konfliktusok megjelenése a protestáns és a katolikus közösségen belül egyaránt létrehozott egy olyan kisebbséget, amely nemzeti identitását északírként határozza meg. Ehhez az új kategóriához általában azok vonzódnak, akik szeretnének elhatárolódni a „zavargásoktól”, illetve megkísérlik, hogy valamiféle pszichológiai távolságot teremtsenek a tartományi konfliktusok és énképük fontos jellemzői között. Továbbá azok számára is vonzó északírnek lenni, akik olyan új identitásformát keresnek, amely túllép az észak-írországi hagyományos megosztottságon, s a protestáns brit és a katolikus ír törekvésekkel egyaránt összehangolható. Trew hangsúlyozza, hogy ez lehetne az a kategória, amely hídként szolgál a megosztott északír lakosság között (Trew 1994).

A kutatás eredményei

A minta néhány jellemzője. A 400 debreceni és a 200 belfasti egyetemi hallgatói alminta direkt összehasonlító elemzése nehezen indokolható módszertani problémákkal járt volna. A magyar és északír egyetemistákat reprezentáló adatfelvétel hiányában ezért az összehasonlító elemzés minimális kritériumainak betartására törekedtünk, s egy elfogadható elemszámcsökkenéssel járó kvázimintát képeztünk. A minta kialakításának egyik szempontja az volt, hogy az egyenlő elemszámú magyar és északír almintában csak társadalomtudományt hallgató egyetemisták szerepeljenek. A belfasti vizsgálatnál ez adott volt, ezért a magyar mintába csak bölcsészhallgatókat soroltuk. A másik szempontunk - mely szintén elem

számcsökkenéssel járt - a két alminta demográfiai azonossága volt. A két almintát úgy generáltuk, hogy nem és életkor szerint teljesen azonos 165-165 fős magyar, illetve északír alminta jöjjön létre.¹¹

A két egyetemistamintán belül a vallási elkülönülés eltér a magyar, illetve az északír társadalom egészét jellemző arányoktól. A debreceni egyetemisták közül jóval kevesebben vállalták, illetve jelölték meg vallási hovatartozásukat. Az ifjúsági korcsoportot országosan jellemző katolikus felekezeti többséget az évtizedek óta katolikus dominanciájú magyarországi felekezeti arányok mellett egy 1990-ben egyetemisták körében készült kérdőíves felmérés is igazolja.¹² Ezzel szemben a mintába került debreceni egyetemisták között a katolikusok és protestánsok aránya majdnem azonos (31, illetve 34 százalék). Ennek magyarázata a magyar adatfelvétel helyszíne, a túlnyomórészt protestáns vallású Debrecen („kálvinista Róma”), illetve a KLTE vonzáskörzete. Az alföldi és a keleti megyékből származó hallgatók felekezeti megoszlását nyilván befolyásolja, hogy Magyarországon a protestánsok aránya a városokban és az Alföldön - amelyre a nagyobb települések jellemzők - jóval nagyobb, mint az ország más régióiban (Harcsa-Tomka 1994).

1. tábla *Felekezeti jellemzők*

	Protestáns	Katolikus	Egyéb	Válaszhiány
	százalékban			
Magyar egyetemisták	31	34	8	27
Északír egyetemisták	27	57	4	12

Az 1991-es népszámlálás és az 1993-as NISA survey adatai egyaránt azt mutatják, hogy Észak-Írország felnőtt lakosságának több mint fele protestáns, egyharmada katolikus.¹³ A mintánkban szereplő északír hallgatók többsége viszont katolikus, a protestánsok aránya csupán 27 százalék. A teljes lakosságot jellemző felekezeti arányoktól való eltérésben feltehetően annak is szerepe van, hogy az északír fiatalok között általában magasabb a katolikusok aránya.¹⁴

Az északír egyetemisták jelentősebb számban gyakorolják vallásukat, gyakrabban járnak templomba. A katolikus többségű északír egyetemisták 37 százaléka, a magyar hallgatók 20 százaléka gyakori templomba járó, míg az északírek 17, a magyarok 38 százaléka nem gyakorolja vallását¹⁵. A közép-európai és ír katolicizmus eltérő történelmi hagyományait és jelenlegi súlyát jelzi, hogy a vallásgyakorlás intenzitása tekintetében jelentős különbség áll fenn magyarok és északírek között. A magyar és az északír protestánsoknál viszont nem találoztunk ilyen mérvű eltéréssel.¹⁷ A két vallási csoportot összehasonlítva, a magyar és az északír egyetemistákra egyaránt érvényes az az 1992-93. évi magyarországi rétegződés- és mobilitásvizsgálat adataiból levont következtetés, mely szerint a rendszeres vallásgyakorlás a katolikusoknál jóval gyakoribb, mint a protestánsoknál (Harcsa-Tomka 1994).

A *demokratikus magatartásformák*. A demokratikus magatartásformák mérésére már többször szolgált forrásul¹⁸ az a tanulmány (McClosky 1964), amelynek szerzője 62 kijelentéssorral vizsgálja a demokratikus értékrendet. Közülük kiemelt fontosságot tulajdonít a konszenzus vizsgálatának. McClosky részletesen elemzi azt a Tocqueville óta magától értetődőnek tekintett megállapítást, mely szerint a konszenzus valamiféle előfeltétele a demokráciának. Véleménye szerint azonban - Tocqueville-hez hasonlóan - az előfeltétel elfogadói valamennyien elmulasztják a konszenzus definiálását, azaz hogy pontosan mit tartalmazzon e fogalom. Egyeseknél (Lawrence Lowell) a konszenzus a legitimitás egyszerű szinonimája, míg mások gyakran használják az alkotmányos kormányzáshoz elengedhetetlen, az „alapvető értékekkel” illetve „játékszabályokkal” kapcsolatos „egyezségi állapot” (state of agreement) kifejezést. Ugyanakkor elmarad annak tisztázása, hogy mennyire legyen kiterjedt a megegyezés, és kikre vonatkozzon: a választók egészére vagy csupán azokra, akik aktív résztvevői a közéletnek. Több szerzőt idézve (Robert Dahl, Samuel A. Stouffer) McClosky egyetért azzal, hogy a demokratikus normákkal kapcsolatos konszenzus nagyobb mértékben jellemzi a politikailag aktívabb és tudatosabb réteget, mint a szavazókat általában. V. O. Key

egy lépéssel ennél is továbbment kijelentvén: a demokrácia életképessége sokkal inkább múlik a tömegeből politikai befolyásuk, a közügyekre irányuló figyelmük és ezek alakításában vállalt aktív szerepük révén kiemelkedő „arisztokratikus családok” értékszemszámán és tevékenységén.¹⁹ McClosky ezt figyelembe véve jutott a következő megállapításra: „...a demokratikus politikai rendszer életképességének felmérésére irányuló bármiféle vizsgálat a társadalom ezen szektorának céltudatára, szemléletmódjára, valamint hiedelmére kell hogy alapozódjon” (McClosky 1964. 364.).²⁰ A politikai elitre („politikai osztály”) vonatkozó konszenzus mellett a demokrácia tartalmi értelmezése volt a másik szempont, amely meghatározta a 62 kijelentés megfogalmazását. McClosky úgy véli, hogy Amerikában a demokrácia értékeivel kapcsolatban jogosult az „ideológia” definíciót használni, majd egyértelműen felsorolja azokat az elemeket, melyeket a demokrácia fennállásával kapcsolatban mindenképpen érdemes megvizsgálni.²¹

A magyar és az északír egyetemisták körében végzett vizsgálat eredményeinek értelmezésénél mindvégig tekintettel kell lenni arra, hogy a kérdőívben szereplő nyolc dimenzióba sorolt 62 kijelentéssel az amerikai liberális demokratikus értékekhez való viszony jellemezhető. Az egyes demokratikus dimenziókhöz²² tartozó pozitív, azaz demokratikus válaszokat - az adott kijelentéstől) függően ez igenlő vagy tagadó volt - egyszerű súlyozással vontuk össze. Az adott dimenzióban lehetséges demokratikus válaszok előfordulását 100 fokozatú skálára transzformáltuk (értéke 0, ha senki, 100, ha mindenki pozitív választ ad), majd kiszámítottuk az egyes dimenziók almintánkénti átlagát és szórását. Az eredeti 62 igenre adott egyetértő-elutasító válasz majdnem minden esetben szignifikánsan különbözött.²³

2. tábla *A demokratikus magatartásformák dimenzióinak átlaga*

	Északír egyetemisták		Magyar egyetemisták	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
A játék szabályai	63	18	45	18
Szólásszabadság-általános	94	4	76	20
Szólásszabadság-speciális	71	14	30	18
Politikai egyenlőség	64	4	31	11
Társadalmi és etnikai egyenlőség	76	9	47	20
Gazdasági egyenlőség	79	10	46	18
Politikai cinizmus	22	9	41	16
Politikai jelentőség	33	24	22	11

A második tábla adatai azt mutatják, hogy az északír egyetemisták - a politikai cinizmustól eltekintve - minden dimenzióban jóval nagyobb mértékben fogadják el a liberális demokrácia értékeit tartalmazó kijelentéseket. A politikai rendszerbe vetett hit, a politikai intézmények iránti bizalom, azaz a cinizmusdimenzió átlagértéke - a saját csoportdimenzióhoz viszonyítva - nem a magyar egyetemistáknál kiugró, hanem az északíreknél jelentős mértékben alacsonyabb. A szólásszabadság minősül mindkét almintában a legfontosabb demokratikus értéknek, azonban az általános elvi megfogalmazásokkal ellentétben a konkrét társadalmi helyzetekre vonatkozó szólás- és vélemény szabadság támogatottsága lényegesen alacsonyabb a magyar egyetemisták körében. Demokratikus gondolatok, értékek és játékszabályok sohasem tiszta formában s valamiféle izoláltságban, hanem minden esetben csakis konkrét helyzetekben tanulhatók (McClosky 1964). Az északír és magyar egyetemisták között levő támogatottságkülönbség a szólásszabadság kérdésében egyértelműen arra utal, hogy a demokratikus kontextusban megszerezhető konkrét tapasztalatok tekintetében van eltérés a magyar és északír egyetemisták között. Az országos mintákon készült hazai politikai szocializációs kutatások eredményeit összegző tanulmányok megállapításaival korrelál, hogy a magyar egyetemistákat legkevésbé a személyes politikai befolyás súlyának pozitív megítélése jellemzi. Ugyanakkor az északír hallgatók többségét

szintén jellemzi a politikai jelentéktelenség érzése. Az idézett hazai empirikus kutatási eredmények tükrében meglepőnek tűnik, hogy a rendszerbe vetett hit, a kormány iránti bizalom (politikai cinizmus) a magyar egyetemisták körében viszonylag magas. Ennek valószínűleg az a magyarázata, hogy demokráciafogalmukban kitüntetett szerep jut a politikai intézményeknek, ezt támasztja alá egy 1995-ben végzett kutatás eredménye is.²⁴ A demokrácia értelmezésére vonatkozó lakossági vizsgálatok nemcsak Magyarországra, hanem a posztkommunista régió országainak egészére vonatkozóan igazolták, hogy „a demokrácia fogalma legerősebben a politikai-institucionális dimenzióban jelenik meg, vagyis leginkább a politikai szabadságot, a törvény előtti jogegyenlőséget és a többpártrendszert értik rajta, legkevésébe pedig a liberális-individuális kategóriába tartozó morális szabadságot” (Simon 1995. 116.).

Nemzeti hovatartozás. A felnőtt lakosság körében végzett hazai empirikus kutatások egyik legfontosabb tanulsága, hogy a magyar nemzet és a magyarság fogalmakat eltérő logikák szervezik. A magyarság fogalma elsősorban a kultúrnemzeti nemzetfejlődés vonásaihoz kapcsolódik, míg a magyar nemzet fogalmi értelmezése az államnemzeti modellhez áll közel (Lázár 1994). Egy 1992-ben végzett megyei kutatás fontos megállapítása, hogy az elsősorban jogi-állampolgári fogalomként értelmezett nemzet és a főként kulturális-identitásbeli aggregátumként értelmezett magyarság nem zárja ki egymást, sőt a magyarság fogalom is az államnemzeti elemekhez kapcsolódik, mivel ezen elemek elutasításán alapul (Szabó-Murányi 1993). A felnőtt lakosság tehát a magyarság kritériumai közül a magyar anyanyelvre és a magyar származásra helyezi a hangsúlyt, azonban ha az önbesorolás – magyarnak vallja-e magát - is szerepel a felkínált magyarságfeltételek között, akkor ez válik a legfontosabb szemponttá. Az ifjúsági korcsoportok magyarságértelmezése némileg eltér ettől. Egy két korcsoportos (14-15 és 10-17 évesek), országos reprezentatív mintán végzett kutatás során a megkérdezettek magyarságfogalom-értelmezését gyakorlatilag azonos kijelentéssorral vizsgálták. Mindkét adatfelvétel eredménye azt mutatja, hogy a fiatalok az anyanyelv mellett nem a származást, hanem az állampolgárságot - megközelítőleg azonos mértékben - tartják a legfontosabb kritériumnak. A felnőttek magyarságértelmezésétől eltérő másik sajátosság, hogy az önmeghatározás csak harmadikként, az anyanyelv és az állampolgárság után szerepel a fontossági rangsorban. A különböző magyarság szempontok összekapcsolódásának vizsgálatát, a magyarság fogalom szerkezetét mindkét esetben főkomponens-analízissel elemezték, s az egyéni önmeghatározás mindkét vizsgálatban önálló faktorban különült el (Csepeli-Závecz 1995; Szabó-Örkény 1995). A fiatalok magyarság fogalmát feltehetően a lakóhely, illetve a regionalitás is befolyásolja: 1993-ban a Szabolcs-Szatmár-Bereg megye középiskolásait reprezentáló 1165 fős mintán végzett vizsgálatunkban az anyanyelv mellett nem az állampolgárságot, hanem a származást említették legtöbbször mint a magyarsághoz szükséges kritériumot (Murányi 1995). Összefoglalásként azt mondhatjuk, hogy a tizenévesek magyarság fogalmát a két nemzetfogalom-koncepció egy-egy elemének (állampolgárság, illetve anyanyelv) kiemelt hangsúlyozása és az önmeghatározás külön típusként való elkülönülése jellemzi.

Az északír vizsgálat kérdőívében szereplő nyitott kérdésre - “How do you define your national identity?” - adott válaszokat a kategóriánként előforduló alacsony elemszámok miatt két csoportba soroltuk.²⁵ A nemzeti identitásukat írként meghatározó hallgatók 56 százalékos arányával szemben a válaszadók 33 százalékát soroltak a brit önazonosságot jelölő kategóriába. Figyelemre méltó, hogy minden tizedik (11 százalék) belfasti hallgató vagy nem válaszolt, vagy kitérő választ adott. Nemzeti identitás és vallási hovatartozás - a több éve végzett északír lakossági kutatások eredményeihez hasonlóan - erősen átfedik egymást. Az önmagukat írnek tartó hallgatók 80 százaléka katolikus, 18 százaléka református, míg a brit nemzeti hovatartozást jelölők kétharmada (66 százalék) protestáns, 17 százaléka katolikus.²⁶ A katolikus kisebbség és a protestáns többség közös jellemzője, hogy mindannyian brit

állampolgárok. Ezért a belfasti kutatás kérdőívén annak ellenére, hogy a megkérdezettek 56 százaléka írként határozta meg magát - a Nagy-Britanniához, a több nemzetet magába foglaló brit egységhez tartozás kritériumait vizsgáltuk. („To consider somebody a British national in your opinion he/she must have a following charecteristics.”)

A magyar egyetemisták kérdőívén a magyarság, az északír hallgatónál a több nemzetet integráló brit kategória négy lehetséges kritériumát soroltuk fel. A csoporttagság szükségességét olyan kijelentésekről kellett eldönteni a megkérdezetteknek, melyek közül kettő (állampolgárság és terület) az államnemzet-, a másik kettő (anyanyelv és származás) a kultúrnemzet-koncepcióhoz kapcsolható. A magas válaszhány-különösen az északír hallgatók mintájában - az ilyen típusú kérdésekkel szembeni bizonytalanságot tükrözi.

3. tábla *A magyar/brit hovatarozási kritériumok megítélése*
*A kritériumot szükségesnek tartók százalékában**

	Magyar egyetemisták	Északír egyetemisták
Az anyanyelv magyar/angol legyen	45 (15)	27 (17)
Magyar/brit állampolgár legyen	56 (9)	66 (13)
Magyarországon/Nagy-Britanniában éljen	26 (10)	41 (13)
Legalább az egyik szülő magyar/brit legyen	22 (7)	41 (18)

* Zárójelben a válaszhányok arányát közöljük

A magyar egyetemisták - az elmúlt évek hazai ifjúsági vizsgálataihoz hasonlóan - az állampolgárságot és az anyanyelvet jóval fontosabbnak tartották a nemzeti hovatarozásban, mint a területi és a származási kritériumokat. Az északír egyetemisták számára elsősorban az állampolgárság fontos, az anyanyelv a legkevésbé szükséges feltétel. Valószínű, hogy ebben az akcentustól eltekintve lényegében közös nyelv evidenciája is nagy szerepet játszik. A brit nemzettudat jogi elemének hangsúlyozása nem meglepő, hiszen a Nagy-Britanniát alkotó négy ország lakosait a brit állampolgárság foglalja egyfajta „nemzetek feletti államnemzeti” egységbe. Kutatásunk metodikai korlátai miatt nem volt lehetőségünk annak vizsgálatára, hogy az északír nemzeti ideológiában hogyan kapcsolódik egymáshoz a történelmileg kialakult integratív brit nemzettudat és a kisebbségi és regionális önállóságtudat. Arra viszont választ kaphatunk, hogy mennyiben módosítja a brit kategória elemeinek megítélését az északír egyetemisták önbesorolással definiált nemzeti identitása. A brit identitás különösen az állampolgárság esetében „erősíti fel” a Nagy-Britanniához tartozás elemeit. Az ír identitás vállalói a brit hovatarozás kritériumaival szemben kevésbé szigorúak, de a szükségesség megítélésének sorrendje a britekéhez hasonló.

4. tábla *A brit hovatarozási kritériumok megítélése*
az északír egyetemisták identitás alapján elkülönült csoportjaiban
A kritériumot szükségesnek tartók százalékában

	Ír identitású csoport	Brit identitású csoport
Az anyanyelv angol legyen	29	33
Brit állampolgár legyen	73	83
Nagy-Britanniában éljen	41	43
Legalább az egyik szülő brit legyen	47	55

Demokratikus magatartásformák és nemzeti hovatarozás. Kutatásaink során eleve feltételeztük, hogy a nemzeti hovatarozás és a demokratikus attitűdök között kapcsolat van. Az eredmények szerint a feltételekhez nem kötött magyarság - hasonlóan a brit hovatarozás nyitott értelmezéséhez - a demokrácia értékeinek nagyobb mértékű elismerésével jár együtt. A magyarságkritériumok szükségességét elutasító egyetemistákat a demokratikus

magatartásformák legtöbb dimenziójában nagyobb átlagérték jellemzi. Ez a tendencia nem érvényesül maradéktalanul az anyanyelv és az állampolgárság esetén. A magyar egyetemisták demokratikus attitűdje a kultúrnemzeti koncepció központi eleme, csak az anyanyelv esetében tért el a többi kritériumtól. A nyelvi magyarságkritérium szükségességét hangsúlyozó egyetemisták demokratikus átlagainak majdnem mindegyike (az állampolgárságot támogatók esetében három dimenzióban) magasabb, mint e feltételeket elutasító csoportoké. Úgy tűnik, hogy a nemzetfejlődés herderi paradigmájában és a magyar kultúrában egyaránt kitüntetett szerepet játszó nyelv hatása abban az értelemben pozitív, hogy a magyarság fogalomban domináns nyelvi kritériumot támogatók demokratikus attitűdjei nyitottabbak. Hasonló tendencia érvényesül a szólásszabadság- és a magyarságkritérium között, ami a magyarság nyelvi értelmezése és a szólásszabadság mint leginkább elfogadott demokratikus érték kapcsolatát jelenti.

5. tábla *A demokratikus magatartásformák és a magyar hovatartozás kritériumai A dimenziók átlagpontjai*

	Szülő-kritérium		Terület-kritérium		Állampolgárság-kritérium		Anyanyelv-kritérium	
	Igen	Nem	Igen	Nem	Igen	Nem	Igen	Nem
Politikai jelentőség	15*	23	17	24	20	23	22	19
Politikai cinizmus	33*	45	37	44	39	45	43	39
Gazdasági egyenlőség	55*	43	46	46	44*	53	48	45
Társadalmi és etnikai egyenlőség	40*	53	42	52	50	48	46	51
Politikai egyenlőség	16**	35	28	34	30	29	34*	26
Szólásszabadság-speciális	25	31	30	31	27*	34	32	27
Szólásszabadság-általános	80	76	81	77	76	79	79	78
A játék szabályai	36*	47	41	46	44	46	43	47

* p 0,005; ** p 0,001

A demokratikus attitűdök és a hovatartozási szempontok megítélésének nyitottsága közötti kapcsolat független attól, hogy a megkérdezett egyetemisták a kultúrnemzeti vagy az államnemzeti fejlődési modellhez közel álló szocializációs környezetben élnek-e. A brit hovatartozás-kritériumok szükségességét elutasító északír egyetemistákat - a magyar hallgatóknál nagyobb mértékben - a demokratikus magatartásformák legtöbb dimenziójában nagyobb átlagérték jellemzi. A feltételekhez kötött, illetve nem kötött brit hovatartozás megítélése a demokrácia értékeinek még inkább eltérő fontossági sorrendjével jár együtt. Az Észak-Írország politikai kultúráját meghatározó, a vallási és etnikai hovatartozás mentén jelentkező unionista-nacionalista elkülönülés lényegében - de nem kizárólagosan - területi probléma. Ezt jelzik a mi eredményeink is, mivel a brit hovatartozás és a demokrácia értékeivel való azonosulás közötti lineáris kapcsolatban a területi kritériumnak eltérő a szerepe. A politikai és társadalmi egyenlőség mellett „A játék szabályai” megnevezésű demokratikus dimenzió átlagpontjai magasabbak a területdimenziót szükségesnek ítélik körében. Az északír területi kérdéstől nem választható el az ezzel összefüggő társadalmi-etnikai egyenlőség problémája. A brit hovatartozás-kritériumok megítélésén keresztül a társadalmi egyenlőségnek mint demokratikus értéknek van eltérő szerepe. A brit hovatartozás nyitottságát jellemző magasabb demokratikus átlagpontok az államnemzeti koncepcióhoz kapcsolható identitáskritériumoknál (állampolgárság és terület) mutatnak ellentétes értékeket, de csak egy esetben: a társadalmi és etnikai egyenlőség dimenziójában.

6. tábla *A demokratikus magatartásformák és a brit hovatartozás kritériumai A dimenziók átlagpontjai*

	Szülő-kritérium	Terület-kritérium	Állampolgárság-kritérium	Anyanyelv-kritérium
--	-----------------	-------------------	--------------------------	---------------------

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1997. 8. évf. 3-4.sz.

	Igen	Nem	Igen	Nem	Igen	Nem	Igen	Nem
Politikai jelentőség	31	37	29	38	31	42	34	34
Politikai cinizmus	21	21	18	24	20	23	20	21
Gazdasági egyenlőség	77	79	78	78	78	81	74	80
Társadalmi és etnikai egyenlőség	66	77	75	71	96	75	64	76

	Szülő-kritérium		Terület-kritérium		Állampolgárság-kritérium		Anyanyelv-kritérium	
	Igen	Nem	Igen	Nem	Igen	Nem	Igen	Nem
Politikai egyenlőség	52**	75	65	61	63	69	61	65
Szólásszabadság - speciális	64**	77	65*	74	69*	76	66*	73
Szólásszabadság-általános	94	95	92*	96	93	97	92	95
A játék szabályai	58*	67	65	62	63	65	60	63

* p 0,005; ** p 0,001

Demokratikus magatartásformák és vallás. A demokratikus értékek elfogadása nem független a hallgatók felekezeti hovatartozásától. Az északir hallgatók közül a protestánsok, a magyar egyetemistáinkban a katolikusok magatartása demokratikusabb. Az eredményeket csak hipotetikusan tudjuk értelmezni, mivel a vallás és a demokratikus attitűdök közötti kapcsolat empirikus vizsgálatának hiánya miatt csak a katolicizmus és a protestantizmus eltérő sajátosságai és a McClosky-tesztben használt értékek tartalma nyújthatnak támpontot.

A protestánsnál sokkal szabályozottabb, rigidebb és hierarchikusabb struktúrájú katolikus egyház előírásainak maradéktalan betartása, a katolikus egyház különleges helyzete és súlya mindig is jellemezte Írországot. A sok tekintetben antiliberalis (és antimodernizációs) értékrend többgenerációs átörökítése mellett feltehetően a katolikus kisebbségi lét zártságának és az ehhez kapcsolódó erős nacionalizmusnak is szerepe van abban, hogy az amerikai liberális demokrácia értékei közelebb állnak a protestáns északir egyetemistákhoz. A vallási és politikai kisebbségi helyzet azonban magyarázatot ad arra is, hogy a katolikusok nagyobb mértékben támogatják a társadalmi és a gazdasági egyenlőség értékeit, valamint többen gondolják úgy, hogy a politikai folyamatok befolyásolhatatlanok.

A magyar minta eredményeit Debrecen vallási sajátosságaival magyarázhatjuk. Ismeretes, hogy a reformáció a lelkiismereti szabadság olyan alapelvét valósította meg, amelynek központi eleme az istennek tudatosan felelős személyiséget képviselő individualizmus. A debreceni „nyakas kálvinizmus” szépirodalomban is megörökített hagyományai az egyén fontosságát feltehetően megerősíthették. Ez ütközhetett a demokrácia közösségi értékeit kiemelő McClosky-kijelentéssor állításaival. Ha elfogadjuk, hogy a kisebbségi lét inkább igényli a demokráciát, akkor a debreceni reformátusok többségi helyzetének is köszönhető, hogy a katolikus egyetemistáknak a demokratikus magatartásformák hat dimenziójában is nagyobb az átlagpontjuk. A református vallás egyénközpontú társadalomszemléletének dominanciáját mutatja az is, hogy a protestánsokat a szólásszabadság és a személyes politikai szerep hatékonyságának megítélése nagyobb mértékben jellemzi, mint a katolikusokat. További hipotetikus magyarázatul szolgálhat a hazai vallásszociológiai kutatások azon megállapítása, mely szerint a katolikus-nemkatolikus arány lényegesen eltér a liberalizmus-konzervativizmus skálán viszonylag jól elkülönülő politikai pártok szavazóbázisán belül. A katolikusok lényegesen többen vannak a konzervatív politikai értékeket megjelenítő KDNP, MDF és FKGP szavazói között, mint a konzervatívnak kevésbé tekinthető parlamenti pártokban (Tomka 1996).

7. tábla *A demokratikus magatartásformák és a felekezeti csoportok*
A dimenziók átlagpontjai

	Magyar protestáns	Magyar katolikus	Északír protestáns	Északír katolikus
A játék szabályai	45	50	66	61
Szólásszabadság-általános	78	73	97	93
Szólásszabadság-speciális	22**	35**	71	71
Politikai egyenlőség	28	35	65	65
Társadalmi és etnikai egyenlőség	43	48	67	75
Gazdasági egyenlőség	44	46	70**	83**
Politikai cinizmus	41	48	24	20
Politikai jelentőség	27	23	41*	29*

* p 0,005; ** p 0,001

Nemzeti hovatartozás-típusok. A magyarság és a brit hovatartozás kritériumai mindkét vizsgálatban azonosak, így az összevont adatbázis négy változójával végeztük el a kritériumok kapcsolódásának leírására alkalmas főkomponens-analízist. A két főkomponensbe rendeződött kritériumok szerveződési elve az államnemzeti és a kultúrnemzeti nemzetkonceptió, amelyeket leginkább az állampolgárság pozitív (államnemzeti faktor), illetve negatív (kultúrnemzeti faktor) factorsúlya különít el. Az anyanyelv- és a területkritérium szintén a két nemzetfejlődési koncepció logikája szerinti súllyal szerepel a főkomponensekben, viszont a származás-az elkülönülés szempontjából -indifferens szerepét jelzi, hogy mindkét főkomponens kialakításában pozitív súllyal van jelen.

8. tábla *A magyar/brit hovatartozási kritériumok alapján elkülönült főkomponensek*
Factorsúlyok alapján

	Államnemzeti faktor	Kultúrnemzeti faktor
Magyarországon/Nagy-Britanniában éljen	0,70	0,02
Magyar/brit állampolgár legyen	0,66	-0,21
Magyarországon/Nagy-Britanniában éljen	0,70	0,02
Legalább az egyik szülő magyar/brit legyen	0,76	0,23
Magyarázott varianciahányad - százalékban	38,4	25,6

A lényegesen különböző történelmi tradíciókat magában foglaló politikai kultúra és szocializációs környezet a hovatartozási kritériumok kapcsolódásában is nyomon követhető: a magyar egyetemistákat az államnemzeti koncepció elutasítása, az északír hallgatókat ennek preferálása jellemzi. Ez azt is jelenti, hogy részben igazolódott az a hipotézisünk, mely szerint az államnemzeti modellt előnyben részesítők nagyobb számban elfogadják a liberális demokrácia értékeit, mint a herderi etnikai nemzetfogalom támogatói.

Láttuk, hogy az államnemzeti koncepciót igenlő északír hallgatókat a demokratikus dimenziók többségében nagyobb átlagértékek jellemezték, mint az azt elutasító magyar egyetemistákat. Azonban ez egyik esetben sem jár együtt a kultúrnemzeti koncepció támogatásával, illetve kirekesztésével. Az anyanyelv fontosságát hangsúlyozó véleményítúpushoz való semleges viszonyunk két következménye van. 1. A nyugat-európai és a közép-európai leendő értelmiségiek két mintájában az összekapcsolódó nyelvi-származási szempontok nem befolyásolják a tágabb csoport-hovatartozás megítélését. 2. A demokratikus értékek szerinti elkülönülés csak az államnemzeti koncepcióhoz való viszonyban jelentkezik, mivel a kultúrnemzeti koncepciót sem az északír, sem a magyar egyetemisták nem támogatják. Ugyanakkor nem beszélhetünk az államnemzeti koncepció elfogadásának vagy elutasításának kizárólagosságáról sem, mivel az államnemzeti faktorban a származás a

legnagyobb súllyal szerepel. A kétféle nemzetkepcióhoz kapcsolható hovatarozási típus szerveződésében a származáskritériumnak egyfajta áthidaló funkciója van, amely az egyetemisták gondolkodásában - az államnemzeti faktor esetében - a két nemzetkepció elemeinek együttes jelenlétét biztosítja. Ebből a dominánsan államnemzeti, de a származás miatt heterogén vélemény típusból hiányzik a nyelv, amely a homogén kultúr nemzeti faktorban meghatározó. Az állampolgárságot markánsan elutasító és egyúttal az anyanyelvet erősen hangsúlyozó vélemény típusúhoz való semleges viszony mindkét almintánál azt jelzi, hogy az egyetemisták- éljenek akár Magyarországon, akár Észak-Írországon - nemzeti hovatarozásukat nem a nyelv-állampolgárság dichotómiát élesen tartalmazó gondolati logika alapján, hanem a nyelvet kirekesztő, a származást az államnemzeti kepcióval rokon kritériumelemekbe beemelő, „kompromisszumos” vélemény típus elfogadásával vagy elutasításával definiálják. Az inkább államnemzeti faktornak nevezhető tényező magyar elutasítása és északír támogatása - a két régió nemzetfejlődési tradícióinak tükrében - logikusnak tűnik. Azonban csak további kutatások adhatnak választ arra a kérdésre, hogy mi motiválja ezt a kultúr nemzeti faktorttal szembeni, régióktól független konfliktuskerülő attitűdöt.

Az önbesorolás alapján elkülönült két északír csoport közül a britekre inkább jellemző az államnemzeti kepcióval rokon hovatarozási típus elfogadása. Ha a kétféle nemzetkepcióhoz közeli hovatarozástípusokat leképező főkomponensek score-átlagait felekezeti csoportok szerinti bontásban vizsgáljuk, elemzésünk talán legérdekesebb összefüggésére derül fény. Az államnemzeti kepciót a magyar egyetemisták felekezeti hovatarozástól függetlenül elutasítják, az északírek támogatják, de a nyelvi kritériumot kirekesztő típusúhoz való viszony intenzitása már eltérő. A vallás mintegy felerősíti az államnemzeti típus elfogadását, illetve elutasítását: ha az egyetemista megkérdezett északír és protestáns, akkor az államnemzeti kepció elfogadása valószínűleg jellemzőbb rá, mint ha katolikus lenne. Ha a válaszadó magyar és katolikus, akkor az elutasítás jóval valószínűbb, mint ha a protestáns felekezethez tartozna.

Mint láttuk, a nyelvi kritériumot kiemelő kultúr nemzeti kepcióhoz való viszony semleges volt a magyar és az északír egyetemisták körében. Ha követjük a Lazarsfeld-paradigma (Lazarsfeld-Pasanella-Rosenberg 1972) logikáját, és az eredeti mintákat felosztó vallási csoportok szerinti score-átlagokat nézzük, ez a semlegesség megtörik, mivel az északír protestáns és a magyar katolikus egyetemisták - az államnemzeti kepcióhoz való eltérő viszonyulás ellenére - egyaránt támogatják a nyelv szerepét hangsúlyozó kultúr nemzeti hovatarozás kepciót. Korábban megállapítottuk, hogy a demokratikus értékek elfogadása nem független a hallgatók felekezeti hovatarozásától. Láttuk, hogy az északír hallgatóknál a protestánsok, a magyar egyetemistáknál a katolikusok bizonyultak a liberális demokrácia értékeivel szemben toleránsabbnak. Így feltételezhetjük, hogy a kultúr nemzeti kepció támogatásában szerepe van a liberális demokrácia értékei vállalásának. Kutatásunk metodikai korlátai miatt óvatosan kell értelmezni azt az adatok sugallta következtetést, miszerint a kultúr nemzeti kepcióval rokon hovatarozás vállalása a vallási jellemzőkhöz kapcsolódik, és egyúttal a demokrácia liberális értékeinek nagyobb mértékű elfogadásától függ.

9. tábla *A magyar/brit hovatarozási kritériumok alapján elkülönült főkomponensek score-átlagai*

	Államnemzeti faktor	Kultúr nemzeti faktor
Magyar egyetemisták-teljes al minta	-0,28	0,01
Északír egyetemisták-teljes al minta	0,33	-0,01
Magyar egyetemisták-protestánsok	-0,13	-0,09
Északír egyetemisták-protestánsok	0,55	0,16
Magyar egyetemisták-katolikusok	-0,61	0,15
Északír egyetemisták- katolikusok	0,40	-0,01

Északír egyetemisták- brit identitás	0,43	-0,06
Északír egyetemisták- ír identitás	0,23	-0,02
Északír egyetemisták- identitásválasz- hiány	0,53	0,30

Összegzés

A magyar és északír egyetemisták körében végzett összehasonlító kutatásunk azt igazolta, hogy a nyugat-európai nemzetfejlődéshez köthető államnemzeti modell elfogadónak körére inkább jellemző a modern demokrácia értékeinek vállalása, mint a herderi etnikai nemzetfogalom (kultúrnemzeti modell) támogatói között.

A hazai ifjúsági vizsgálatok eredményeivel összhangban a magyarság definiálásához a magyar egyetemisták az *állampolgárságot* és az *anyanyelvet* jóval többen tartották szükségesnek, mint a területi és a származási kritériumokat. Az északír egyetemisták elsősorban az *állampolgárságnak* tulajdonítanak nagyobb jelentőséget, az anyanyelv számukra a legkevésbé fontos feltétel. A nemzeti hovatartozási kritériumok szükségességének elutasítása - függetlenül attól, hogy a szocializációs környezet a kultúr/emikai nemzeti vagy állam/polgári nemzeti fejlődési modellhez állt-e közel - mindkét felvételnél a demokratikus értékek nagyobb mértékű igénylésével jár együtt. Ugyanakkor a magyar egyetemistákat az államnemzeti koncepció elutasítása, az északír hallgatókat ennek preferálása jellemzi. Ez azonban egyik esetben sem jár együtt a kultúrnemzeti koncepció támogatásával, illetve kirekesztésével. A demokratikus értékek elfogadása nem független a hallgatók felekezeti hovatartozásától. Míg az északír hallgatóknál a protestánsok, addig a magyar egyetemistamintában a katolikusok magatartása demokratikusabb.

A két kutatás eddigi következtetéseihez hasonlóan további empirikus vizsgálatok szükségesek annak a megállapításnak a metodikailag korrekt igazolásához, mely szerint az egyetemistáknak a kultúrnemzeti koncepcióhoz való semleges viszonya csak látszólagos, mivel az a felekezeti hovatartozáson keresztül a demokratikus értékekhez való viszony függvénye.

JEGYZETEK

- 1 A két legfontosabb kötet Szabó Ildikó: *Az ember államosítása*. Budapest, Tekintet Könyvek 1990.; Kéri László: *Politikai folyamatok szocializációs metszetben*. Budapest, Társadalomtudományi Intézet 1989.
- 2 Az angolszász irodalomban használt citizenship fogalmat - jobb híján - (hon)polgárisággént, fordítva használjuk.
- 3 Ilyen kutatásra példa Csanádi Márton és Lux Ambrus vizsgálata: *A politikai rendszer változása és értéktudat*. 300 budapesti középiskolás társadalmi és politikai értékrendje. Kutatás közben. Budapest, Oktatáskutató Intézet 1992.
- 4 A Soros Alapítvány ösztöndíja lehetővé tette, hogy a debreceni szerző 1995. október-december között három hónapot tölthetett a belfasti Queens University, European Studies Institute vendégeként.
- 5 Lásd bővebben: Joó Rudolf *Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában*. Budapest, Gondolat 1988.; Arató Endre: *A nemzetiségi kérdés Nagy-Britanniában*. Budapest 1978. 6 Lásd bővebben: Bryant, Christopher G. A.: Civic Nation, Civic Society, Civil Religion. In: *Civil Society. Theory, History and Comparison*. Ed.: Hall, A. John. Cambridge, Polity Press 1995.
- 7 Napjaink nacionalizmussal foglalkozó kutatói közül talán Benedict Anderson érvel leginkább amellett, hogy a nemzetek minden esetben konstrukciók, azaz „elképzelt közösségek” (imagined communities). Lásd: Anderson 1991.
- 8 A modernizációs folyamat egyik legkorábbi szociológiai elemzésére lásd: Bendix 1969. 9 Nicos Mouzelis kategorizálása szerint az egyes típusok a következő sajátosságokkal bírnak: az integratív módra az jellemző, hogy a lakosság bevonása a nemzeti politikai küzdőtérbe viszonylag autonóm struktúrák által történik; a korporatív-klientista modellben a lakosságot a központi színterekbe személyes kapcsolatok, igen nagy mértékben egyediségre épülő patrónus-kliens hálózatok által kapcsolják be. Ezek a hálózatok jellegzetes módon átszövik a társadalmat, nemcsak hogy nem követik hanem éppen ellenkezőleg, aláássák a horizontális politikai szerveződés irányvonalait. Pártok és szakszervezetek szerveződése, tagjaik toborzása tehát nem

- annyira univerzalisztikus, mint inkább partikuláris kritériumok alapján történik. A harmadik a korporatív-populista típus jellemzője, hogy az aktív politizálásba nem horizontálisan szerveződő érdekcsoportok vagy vertikális irányban kialakult klienshálózatok, hanem egy karizmatikus vezéralak által kapcsolódnak be. Ebben a modellben kulcsfontosságú, hogy a tömegek valóban kövessék e vezéralakot, akinek karizmája a legitimitás legfőbb forrása. A civil társadalom és a köz szférája között a fő kapcsolatot e vezér plebejus szervezete (ha egyáltalán létezik ilyesmi) jelenti.
- 10 Forrás: *Social Attitudes in Northern Ireland. The fourth report 1994-1995*. Ed.: Breen, Richard-Devine, Paula-Gillian, Robinson. Appletree Press.
- 11 A teljes és a két alminta nem szerinti megoszlása: férfi 20, nő 80 százalék. A korcsoportok arányai: 1973-ban vagy korábban született 54, 1974-ben született 27, később született 19 százalék.
- 12 Az 1930-as népszámlálás adatai szerint a 20 éves és annál idősebb népességre vonatkozóan a római katolikusok aránya 63,5 százalék, a reformátusoké 20,9 százalék. Ugyanezen korosztályra vonatkozó, 1991-es kutatás adatai: római katolikus 69,9 százalék, református 17,8 százalék (Szántó János: Vallásosság, vallásos hiedelmek Magyarországon. In.: *Társadalmi riport 1992*. Szerk.: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György. Budapest, TÁRKI 1992.) Az 1992-es felekezeti kutatás adatai szerint 100 protestánsra 357,7 katolikus jutott (Kozma Tamás-Nagy Péter Tibor-Szigeti Jenő-Tomka Miklós: *Felekezeti megoszlás Magyarországon*. Zárótanulmány. Budapest, Oktatókutató Intézet 1994.)
- 13 A budapesti, pécsi és szegedi egyetemisták 570 fős mintájának 63 százaléka tartozott valamilyen felekezethez, 47,5 százalékuk katolikus volt, 8,6 százalékuk református (Gábor Kálmán-Balog Iván: *The Impact of Consumer Culture on Eastern and Central European Young*. *Educatio* 1995. 2.). Az 1992-ben 10-17 évesek 4000 fős mintáján készült kutatás eredményei szerint a megkérdezettek többsége (56 százalék) katolikusnak vallotta magát. Református 15, evangélikus 3 százalék (Csepeli-Závecz 1995).
- 14 Az 1991-es népszámlálás adatai szerint Észak-Írországbán a protestánsok aránya 50, a katolikusoké 38 százalék. Az 1993-as NISA Survey mintájában a válaszadók 58 százaléka volt protestáns, 32 százaléka katolikus. Forrás: *Social Attitudes in Northern Ireland. The fourth report 1994-95*. Ed.: Richard Breen, Paula Devine, Gillian Robinson. Appletree Press.
- 15 Az 1993-as NISA-vizsgálat - amelyre már többször hivatkoztunk - adatbázisát felhasználva a 18-25 éves korcsoportra vonatkozóan a következő felekezeti megoszlásokat kaptuk: katolikus 50, protestáns 35 százalék.
- 16 Mindkét almintában 42 százalék a templomba járási gyakoriságukat ritkának jelölők aránya.
- 17 A protestáns hallgatók templomba járási gyakorisága; magyar alminta: soha 29, ritkán 49, gyakran 22 százalék. Északír alminta: soha 22, ritkán 46, gyakran 32 százalék. A katolikus hallgatók templomba járási gyakorisága; magyar alminta: soha 25, ritkán 47, gyakran 28 százalék. Északír alminta: soha 12, ritkán 39, gyakran 50 százalék.
- 18 Ranade, Wendy-Norris, Pippa: *Democratic Consensus and the Young. A Cross-National Comparison of Britain and America*. *Youth & Society* 15. No. 4. June 1984.; Szekeres Melinda: *Bölcsészhallgatók és a demokratikus megegyezés*. Hipotézisek egy elővizsgálat kapcsán. Debrecen 1989. Kézirat.
- 19 Key, V. O.: *Public Opinion and the Decay of Democracy*. *Virginia Quarterly Review* 37. (Autumn, 1961) 481-94.
- 20 A legutóbbi, elitekre vonatkozó kutatások szintén kiemelt jelentőséget tulajdonítanak az elitek demokratikus értékek melletti elkötelezettségének. Újabban ezt egyes szerzők (Etzioni-Halevy 1995) - a korábbi megközelítésekkel eltérően - az elitek relatív autonómiájának mértékétől teszik függővé.
- 21 A demokráciával kapcsolatos McClosky-értékek: 1. egyetértés, illetve beleegyezés; felelősség, illetve elszámoltathatóság; 2. korlátozott, illetve alkotmányos kormányzat; 3. képviselő; 4. többségi uralom; 5. kisebbségi jogok; 6. politikai ellenzékiesség elve; 7. gondolat-, illetve szólás-, sajtó- és gyülekezési szabadság; 8. egyenlő lehetőségek; 9. vallásos tolerancia; 10. törvény előtti egyenlőség; 11. törvényes védelemhez való jog; 12. a személyes döntés joga a személyes ügyekben.
- 22 Az egyes demokratikus dimenziók és fontosabb tartalmi jellemzői a következők: 1. A „játék szabályai” (Rules of the Game - a fair play szabályainak tiszteletben tartása, a jogszerű eljárás mód betartása, más jogainak tiszteletben tartása, a politikusok becsületessége, a törvényesség, a kisebbségi jogok) - II kijelentés. 2. Az általános szólás- és vélemény szabadság (General Statements of Free Speech and Opinion) nyolc kijelentés. 3. A szólásszabadság és eljárásjogok speciális alkalmazása (Specific Applications of Free Speech and Procedural Rights-konkrét helyzetekre, szituációkra alkalmazott szólás- és véleménynyilvánítás - specifikus, illetve alkalmazott gyakorlati formák) - kilenc kijelentés. 4. Politikai egyenlőség (Political Equality) -öt kijelentés. 5. Társadalmi és etnikai egyenlőség (Social and Ethnic Equality) -négy kijelentés. 6. Gazdasági egyenlőség (Economic Equality) - öt kijelentés. 7. A kormányzat és a politika iránti cinizmus (Cynicism toward Government and Politics - a politikai rendszerbe vetett hit, a rendszer befolyásolásának lehetőségei, a politikai-hatalmi intézmények és politikusok iránti bizalom) -14 kijelentés. 8. Politikai

- jelentéktelenség (Sense of Political Futility - a személyes részvétel esélyei, befolyás a politikára) -hat kijelentés.
- 23 Az eredeti 62 itemre adott egyetértő - elutasító válaszok - hasonlóan a későbbi táblákra is vonatkozó Cramer's V próbának megfelelően - minden esetben szignifikánsan különböztek.
- 24 A CEU Research Support Scheme támogatta A demokrácia szociális reprezentációja című nemzetközi összehasonlító vizsgálat magyarországi adatfelvételét és jelenleg is zajló elemzését Erős Ferenc (MTA Pszichológiai Intézet) vezeti. A 300 fős mintán végzett kérdőíves adatfelvétel során azt is vizsgálták, hogy a kérdezettek milyen elemekkel magyarázzák a demokrácia fogalmát. A kérdőívben felsorolt 33 kifejezést annak megfelelően kellett minősíteni, hogy milyen mértékben segít az adott fogalom a demokrácia szó jelentésének a magyarázatában. A főkomponens-analízis során elkülönült kilenc típusból a 18-23 éves korcsoportot a következő főkomponensek (és faktorsúlyok) jellemezték: politikai intézmények 0,12; egalitáriánus közjog 0,16; nemzeti ideológia -0,31; individuális érdek -0,22; individuális jog -0,17.
- 25 Megfelelő mintanagyság esetén az eredetileg kialakított kategóriák további, differenciáltabb, elsősorban az állampolgár-nemzettag kettős identitás elemzésére kínált volna lehetőséget: ír 33 százalék; brit polgár és brit nemzethez tartozó 23 százalék; északír 11 százalék; ír polgár 12 százalék; angol 10 százalék; nem értelmezhető 5 százalék; válaszhány: 6 százalék.
- 26 Az 1993-as NISA-felvételből a fordított irányú kapcsolatra találtunk adatokat. A katolikusok 61 százaléka írnek 24 százaléka északírnek, 12 százaléka britnek, 1 százaléka ulsterinek tartotta magát, míg a protestánsok között az önmagát britnek tartók aránya 69 százalék. (Ulsteri 15, északír 11, ír 2 százalék.)

IRODALOM

- Anderson, Benedict: *Imagined Communities*. 2nd edn. London, Verso 1991.
- Bendix, Raymond: *Nation-building and Citizenship*. New York, Action Books 1969.
- Csepeli György: *Nemzet által homályosan*. Budapest, Századvég 1992.
- Csepeli György: Children of a Paradise Lost. In.: *From Subject to Citizen*. Ed.: György, Csepeli-Daniel, German-László, Kéri-István, Stumpf. Budapest, Hungarian Center for Political Education 1994.
- Csepeli György-Závecz Tibor: Európai és nemzeti kötődések a magyar tizenévesek körében. In.: *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*. Szerk.: Gázsó Ferenc, Stumpf István. Budapest, Ezredforduló Alapítvány 1995.
- Gallagher, A. M.: Social Identity and the Northern Ireland Conflict. *Human Relations* 42. Number 10. 1989.
- Gázsó Ferenc: Nemzedéki orientációk instabil társadalmi környezetben. In.: *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*. Szerk.: Gázsó Ferenc és Stumpf István. Budapest, Ezredforduló Alapítvány 1995.
- Greven, Michael T.: A demokrácia és az intézmények. *Politikatudományi Szemle* 1. 1995. 9-20.
- Harcza István-Tomka Miklós: A felekezeti viszonyok és a vallásgyakorlás néhány jellemzője. In.: *Társadalmi Riport 1994*. Szerk.: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György. Budapest, TÁRKI 1994.
- Kende Péter: Szakítania nemzetállamisággal. In.: *Miért nincs rend Kelet-Közép-Európában?* Budapest, Osiris-Századvég 1994.
- Kéri László: Új kihívások előtt. In.: *Állam és polgár*. Szerk.: Csepeli György, Kéri László, Stumpf István. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete-Magyarországi Politikai Képzési Központ 1992.
- Lázár Guy: *A felnőtllakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében*. Kandidátusi értekezés. Kézirat. 1994.
- Lazarsfeld-Pasanella-Rosenberg (eds.): *Continuities in the Language of Social Research*. New York, Free Press 1972.
- McClosky, Herbert: Consensus and Ideology in American Politics. *American Political Science Review* 58. 1964. 361-382.

- Mouzelis, Nicos: *Politics in the Semi-Periphery: Early Parliamentarism and Late Industrialization in the Balkans and Latin-America*. London 1986.
- Moxon-Browne, E.: National identity in Northern Ireland. In.: *Social attitudes in Northern Ireland*. Eds.: P. Stringer-G. Robinson. Belfast, Backstaff Press 1991.
- Murányi István: Középiskolások nemzet- és magyarságtudata Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* 2. 1995.
- Nagle, John D.: Political Generation Theory and Post-Communist Youth in East-Central Europe. *Research in Social Movements, Conflicts and Change* 17. 1994. 25-52.
- Simon János: A demokrácia értelmezése a posztkommunista országokban. *Szociológiai Szemle* 1. 1996.
- Stumpf István: Generációs kihívás egy új politikai-szocializációs erőterben. In.: *Állam és polgár*. Szerk.: Csepeli György, Kéri László, Stumpf István. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete-Magyarországi Politikai Képzési Központ 1992.
- Stumpf István: Ifjúság, politikai részvétel, pártpreferenciák. In.: *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*. Szerk.: Gászó Ferenc és Stumpf István. Budapest, Ezredforduló Alapítvány 1995.
- Szabó Ildikó-Murányi István: Nemzet és magyarság. Állampolgárság és nemzeti hovatartozás egy vizsgálat tükrében. *Regio* 1. 1993.
- Szabó Ildikó: A politikai szocializáció nyomában. *Politikatudományi Szemle* 2. 1994.
- Szabó Ildikó-Örkény Antal: A 14-15 évesek interkulturális világlképe. *Regio* 4. 1995.
- Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról. *Történelmi Szemle* 3. 1981.
- Tomka Miklós: Transformations of the religious system in Hungary at the end of the 20th century - with references to other Central-European societies. *Oreda, Conference in Sociology of Religion* 4. 1996. 19-21.
- Trew, Karen (QUB): What it means to be Irish seen from a Northern perspective. *The Irish Journal of Psychology* 15. 1994. 2&3.
- Waddel, Neil-Caims, Ed: Identity preferences in Northern Ireland. *Political Psychology* 12. No. 2. 1991.
- Weber, Max: *Economy and Society*. Ed. G. Roth and C. Wittich; California, Berkeley, University of California Press 1978.
- Wesolowski, Włodzimierz: The Nature of Social Ties and the Future of Postcommunist Society: Poland after Solidarity In: *Civil Society. Theory, History and Comparison*. Ed.: Hall, A. John. Cambridge, Polity Press 1995. 110-135.
- Whyte, J.: *Interpreting Northern Ireland*. Oxford, Oxford University Press 1990.

ISTVÁN MURÁNYI-ZOLTÁN BERÉNYI

Democratic Behaviour...

In our survey the main objective was to explore the relationship between national self-determination and forms of behaviour in which the relation to democracy manifested. The survey is based on the data collected in two universities. One of them is The Queen's University of Belfast in the United Kingdom, in Northern Ireland, the other one is the Lajos Kossuth University of Debrecen in Hungary. In both universities the data has been collected between full-time students, whose major is in social science. By doing a comparative analysis, in our work first we expected to explore the differences between the national identities and relations to democracy of students who has been subjects of political socialization in two distinctly different political and social environments.

Our comparative research between Hungarian and Northern Irish students has verified, that those who prefer the state-nation model characteristic for West European national

development are more likely to accept democratic values, than those of supporting the ethnic, or in Herderian terms the culture concept of the nation. Consistently with the results of national level Hungarian youth researches, our results demonstrated that in defining the Hungarian identity Hungarian students considered significantly more necessary to meet the criterias of citizenship and language than territory and origin. Northern Irish students first of all could be characterised by preferring to satisfy the requirement of citizenship, while language is the last criteria considered to be necessary. Regardless whether the socialization environment dominantly shows characteristics of a cultural/ethnic or state/citizen model of national development the rejection of necessity for national identity criterias in both samples coincided with stronger preference towards democratic values. At the same time Hungarian students could be characterised as those of rejecting the state-nation concept, while Northern Irish students clearly preferring it. Rejection or acceptance of the state-nation concept however in neither of the cases coincides with sound but opposite relation towards the culture concept of a nation. While among Northern Irish students the Protestants, in the Hungarian sample it is the Catholics who have a more democratic behaviour.